

Dr Tatjana Papić

Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

Prikaz knjige

dr Vida Čok

**SPONE MEĐUNARODNOG I UPOREDNOG
PRAVA – PRIMERI IZ OBLASTI
LJUDSKIH PRAVA**

Službeni glasnik, Beogradski centar za ljudska prava i Centar za
unapređenje pravnih studija, Beograd 2010

Kod nas se na međunarodno pravo i one koji se njime bave uglavnom gleda s podozrenjem. Međunarodnom pravu mnogi osporavaju da je ono uopšte pravo zbog nedostatka instrumenata za njegovo izvršenje ili, kako se to nekada govorilo, centralizovanog monopola fizičke prinude koji bi ga pratio. Često se i danas kao krunski dokaz da međunarodno pravo nije pravo koristi argument da se za njegovo kršenje prolazi nekažnjeno. No, neobično je da nikome nije palo na pamet da osporava da je krivično pravo pravo, iako je sasvim očigledno i da za njegovo kršenje mnogi prolaze nekažnjeno i pored toga što sve države imaju instrumente za njegovo izvršenje.

Podozrenje prema međunarodnom pravu vodi i podozrenju prema onima koji se njime bave. No, i pored toga kod nas ima ljudi koji se bave izučavanjem međunarodnog prava. Onih koji se njime temeljno bave nema mnogo. Još je manja grupa onih, koji su u najgore vreme – tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije – pozivali na njegovo poštovanje. Dr Vida Čok spada u tu malobrojnu grupu.

O njenom posvećenom naučnom radu u oblasti međunarodnog i uporednog prava svedoči knjiga **Spone međunarodnog i uporednog prava – primeri iz oblasti ljudskih prava** (nadalje: Spone), koju su 2010. godine zajednički objavili Službeni glasnik, Beogradski centar za ljudska prava i Centar za unapređenje pravnih studija.

Ovu knjigu čine tekstovi dr Čok pisani od 1963. do 2008. godine. To su tekstovi koji su prethodno već objavljeni u časopisima, zbornicima i knjigama i pokrivaju pet najznačajnijih tema njenog naučnog opusa, koji su svrstani u pet poglavlja: Međunarodno i uporedno pravo (I deo); Pravo

državljanstva (II deo); Ljudska prava – status, ravnopravnost, diskriminacija, zaštita (III deo); Javno informisanje (IV deo) i Životna sredina (V deo).

Prvi deo knjige je naslovljen **Međunarodno i uporedno pravo** i bavi se teorijom odnosa ove dve grane prava. Iz njega jasno proizilazi da je uporedno pravo za dr Čok mnogo više od metoda boljeg razumevanja i tumačenja nekog pravnog instituta – za nju je to posebna pravna disciplina. Ona je ispitivala značaj uporednog prava, a posebno odnos međunarodnog i unutrašnjeg prava, pokazujući koliko je uporedno pravo značajno kako za razvoj nacionalnih pravnih sistema, tako i za razvoj međunarodnog javnog prava. Tako dr Čok ukazuje na značaj uporednog prava u domenu stvaranja pojma opštih načela međunarodnog prava ali i ujednačavanju poimanja pojedinih pravnih ustanova, na šta se posebno oslanjala Komisija UN za međunarodno pravo.

Posebnu pažnju dr Čok je posvetila izučavanju evropskih integracija kroz prizmu njihovih međunarodnih i uporednopravnih obeležja. Posebno je zanima doprinos koji evropske integracije daju razvoju međunarodnog i uporednog prava. Tako ona razmatra načelo suprematije komunitarnog prava i njegove neposredne primene u zemljama članicama kao elemente međunarodnog ali i unutrašnjeg prava EZ. S druge strane, uticaj koji ova načela vrše na unutrašnje pravne sisteme država članica je zapravo sličan misiji uporednog prava: ona približavaju postojeće pravne sisteme u „težnji ka jedinstvu i univerzalnosti u oblasti prava“.

Drugi deo knjige, naslovljen **Pravo državljanstva** započinje uvodnim tekstom u knjigu *Pravo na državljanstvo*, koju slobodno možemo označiti autorkinim najznačajnijim delom, objavljenim 1999. godine u izdanju Beogradskog centra za ljudska prava. U njemu ona razmatra da li je državljanstvo pitanje statusa ili je pravo pojedinca, pokazujući da je ovo drugo. U ovom delu Spona dr Čok ukazuje na osnovna načela prava državljanstva, posebno naglašavajući jedan važan instrument u zaštiti prava na državljanstvo – zabranu samovolje države kod oduzimanja državljanstva. Naročitu pažnju dr Čok posvećuje uticaju UN na razvoj prava na državljanstvo, analizirajući Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i opšte i posebne instrumente usvojene pod okriljem ove međunarodne organizacije. Dr Čok se posebno bavila pitanjem uticaja promene teritorijalnog suvereniteta na državljanstvo. Ovo, na izgled, teorijsko pitanje je u više navrata imalo direktne posledice na živote ljudi na prostoru bivše Jugoslavije. Oružani sukobi devedesetih godina prošlog veka koji su doveli do raspada SFRJ imali su uticaja i na politiku koja se u oblasti državljanstva sprovodila, posebno u tadašnjoj SRJ, dovodeći ljude u status lica bez državljanstva (*apatridi*).

Posebno je značajan članak koji razmatra državljanstvo u savremenoj Evropi. Primećujući da u savremenom pravu po pitanju državljanstva unutrašnje pravo i dalje drži primat, dr Čok ukazuje i na nova shvatanja koja „se zalažu za uvođenje državama izvesnih ograničenja kada odlučuju o prihvatanju ili odbijanju zahteva za njihovo državljanstvo“. Kako bi sistematski mogla da obradi pitanje državljanstva u savremenoj Evropi, autorka ukazuje na razliku između prava državljanstva (skupa pravnih pravila o sticanju, promeni i gubitku državljanstva, koje donose države) i prava na državljanstvo (ljudsko pravo koje obavezuje države da njihov pravni režim bude zasnovan na pravu i da se obezbeđuje njegova zaštita).

Nadalje, dr Čok primećuje da je Evropska konvencija o državljanstvu (1997) „instrument kontinuiteta u razvoju prava državljanstva“ i da predstavlja „neku vrstu sinteze pravnih normi o državljanstvu, i unutrašnjeg i međunarodnog prava državljanstva.“ Tri tematske celine koje pokriva ova konvencija – višestruko državljanstvo, državljanstvo kod sukcesije država i vojne obaveze u slučaju višestrukog državljanstva – dr Čok analizira zaključujući da ona predstavljaju nova „tipska“ pravila o ovim važnim pitanjima koje su države različito tretirale. Ona takođe pokazuje da se u Ugovoru iz Mastrihta (Ugovor o EU) državljanstvo pojavljuje kao „jedan segment prava Evropske unije, i kao osnov (i preduslov) za jedan nov institut – građanstvo Unije“ koji se smatra i konstitutivnim elementom ove nadnacionalne organizacije. Ovaj Ugovor razlikuje državljanstvo (država članica) i građanstvo (EU).

Treći deo knjige Spone sadrži članke koji obrađuju **teme ljudskih prava** od pravnog statusa određenih kategorija lica preko pitanja ravnopravnosti (naročito zabrane rodne i rasne diskriminacije) do prava deteta, manjina i izbeglica. Kroz teme koje je autorka obradila može se pratiti razvoj međunarodnog prava ljudskih prava od šesdesetih i sedamdesetih godina XX veka do danas. Tako dr Čok u članku „Smisao i sadržina posebnih prava deteta“ iz 1979. najavljuje neka od pitanja koja će tek postati aktuelna dvadeset godina kasnije, usvajanjem Konvencije o pravima deteta usvojene 1989.

Članci koji razmatraju pravni položaj žene iz 1963, 1975. i 1985. godinesu naročito ilustrativni, jer ukazuju kako se razvijala svest o ravnopravnosti muškaraca i žena. Ravnopravnost među polovima u normativnom smislu je nešto što mlađe generacije uzimaju zdravo za gotovo, zaboravljajući da je bilo sporno i to da li prava žena i prava muškaraca spadaju u istu kategoriju, kategoriju ljudskih prava.

Pored zabrane rodne diskriminacije, dr Čok se bavila i pitanjem rasne diskriminacije, posebno analizirajući ustavne odredbe o zabrani rasne

diskriminacije u mnogim ustavima sveta (262-276). Tu pokazuje vezu koja postoji između međunarodno-pravne norme o zabrani rasne diskriminacije i ustavnih normi država, ali i zaključuje da postojanje ili nepostojanje takve norme u ustavu nije dokaz postojanja ili nepostojanja rasne diskriminacije u praksi.

Od posebnog interesa za dr Čok je bilo izučavanje prava manjina. Ona je, s grupom autora, 1992. godine objavila knjigu *Jugoslovenske manjine u susednim zemljama i njihova prava*. U Sponama je objavljen deo koji se bavi položajem jugoslovenske manjine u Italiji, ali i tekst koji izučava lingvistička prava manjina. Ovaj poslednji je napisan povodom *Teza za izradu zakona o slobodama i pravima manjinskih zajednica i njihovih pripadnika* iz 1993.

Dr Čok se bavila i izučavanjem nekih zajedničkih svojstava međunarodnog humanitarnog i prava ljudskih prava. U članku iz 2006. godine, naslovljenom *Univerzalizam u humanitarnom pravu i u pravu ljudskih prava*, ona razmatra njihovu komplementarnost. Ta komplementarnost, po njenom mišljenju, stvara uslove „u kojima dolazi do izražaja univerzalno zalaganje da prava čoveka budu što više inkorporisana u corpus pravila međunarodnog humanitarnog prava.

Komplementarna primena međunarodnog humanitarnog i prava ljudskih prava potvrđena je u savetodavnim mišljenjima Međunarodnog suda pravde u slučajevima *Zakonitost pretnje ili upotrebe nuklearnog oružja* (1996) i *Pravne posledice izgradnje zida na okupiranoj teritoriji Palestine* (2004). Pored toga, Komitet za ljudska prava UN je još 2004. naglasio da je odnos između ove dve grane međunarodnog humanitarnog prava takav da se one ne isključuju već dopunjavaju. No, pitanje je koliko nam to pomaže u rešavanju sukoba normi međunarodnog humanitarnog i prava ljudskih prava.

Četvrti deo knjige *Spone* je posvećen temi **javnog informisanja**. U njemu je najpre reprodukovan deo knjige dr Čok *Javno informisanje: pravni vid stvaranja i kretanja informacija* objavljene 1972. godine. Autorka se u toj knjizi bavila širim okvirom javnog informisanja, razmatrajući ga u kategorijama nacionalnih zakonodavstava, ali i stvaranjem i kretanjem informacija, pa tako i pitanjem njihove dostupnosti. Ona razmatra i pitanje koncentracije štampe, kao značajno za slobode i ograničenja javnog informisanja. Dr Čok je nastavila da se bavi temom javnog informisanja, te je 1982. objavila novu monografiju, koja razrađuje dva segmenata prethodne studije, za koje je uočila da su za tu temu posebno značajna – javnost rada i dostupnost informacija.

Pojava i razvoj interneta doneli su neke nove izazove javnom informisanju, no suštinska pitanja koja dr Čok pominje ostaju. Tako se danas

pitanje medijske koncentracije postavlja u odnosu na Google. Države kakve su Kina, Iran, Kuba, Saudijska Arabija i Vijetnam prave "velike zidove" (*firewalls*) onemogućavajući pristup određenim sajtovima sa svoje teritorije. Tako pitanje ograničenja prijema informacija iz inostranstva, koje ona pominje kao smetnje koje unutrašnje pravo predstavlja u ostvarivanju normi međunarodnog prava, ostaje i dalje aktuelno ali u jednom novom medijumu razmene informacija kakav je internet.

Ono što je takođe danas aktuelno jeste tema govora mržnje kojom se dr Čok sveobuhvatno bavila u članku iz 1994. godine. U njemu autorka određuje govor mržnje kao pojam, ukazuje na slobode i prava koje on najčešće ugrožava i određuje na pravne načine njegovog suzbijanja. Tu izdvaja mere zaštite, mere zabrane i kaznene mere. Ovaj članak je nastao u vreme kada je govor mržnje bio jedna od poluga rata na prostoru bivše Jugoslavije, pošto su mitovi o fatalnom i večnom istorijskom sukobu Južnih Slovena iskorišćeni u psihološkoj i propagandnoj pripremi rata.

Peti deo knjige obuhvata radove dr Čok na temu životne sredine. Ona je još 1973. ukazala na pravne mere zaštite životne sredine. U svojim kasnijim radovima ona ovu temu obrađuje ne samo sa stanovišta prava i obaveza država u oblasti zaštite životne sredine, već i kroz prizmu ljudskih prava, odnosno pitanje prava na životnu sredinu. Dr Čok smatra da se pravo na životnu sredinu u savremenom svetu „tretira kao 'utvrđeno i priznato pravo čoveka'“ i da se njegovo ostvarivanje „sve češće 'ugrađuje' kao element drugih prava čoveka“. Pravo na životnu sredinu se podvodi pod prava solidarnosti, na šta ukazuje i dr Čok, mada postoje argumenti koji ukazuju da se pravo na životu sredinu ne može svrstati ni u jednu oblast. S druge strane, valja napomenuti da pravima solidarnosti mnogi osporavaju karakter ljudskih prava, zbog toga što se ona više smatraju ciljevima koje države treba da teže.

Na samom kraju knjige Sponestoji članak o kodifikovanim pravilima o celovitom sprečavanju i kontroli zagađenja. Članak je iz 2008. i pokazuje da dr Čok nije prestala da prati i analizira aktuelna pitanja koja se tiču i naše zemlje. Tu analizira uredbe EU koje se tiču sprečavanja i kontrole zagađenja životne sredine i ukazuje da ispunjavanje uslova pridruživanja Srbije EU uključuje i usaglašavanje zakonodavstva s Uredbom EU, koja, po njenom mišljenju, problematiku zagađenja čini jasnijom, razumljivijom i primenljivijom.

* *
*

Knjiga Spone svedoči o plodnom naučnom radu dr Vide Čok i njenom širokom interesovanju za pitanja međunarodnog i uporednog prava, a

posebno za teme ljudskih prava. Ona je značajna ne samo onima koje zanimaju konkretne teme (državljanstvo, javno informisanje, životna sredina) kojima se dr Čok bavila, već i onima koje međunarodno pravo zanima kao takvo. Naime, vrednost ove knjige je u tome što pokazuje kako su se norme međunarodnog prava razvijale, ali i koliko su neka pitanja od pre više decenija i dalje aktuelna. Ono što je dr Čok napisala daje vrlo dobru sliku vremena, posebno onog u kome su glasovi koji pozivaju na razum i poštovanjem međunarodnog prava bili tako retki. Njena knjiga Spone treba da služi i kao podsticaj svima nama da manje pričamo a više pišemo, ako ni zbog čega drugog onda zato što smo svedoci jednog vremena u kome se na međunarodno pravo i dalje gleda s podozrenjem. Možda to, na duge staze, pomogne u promeni paradigme koja okružuje međunarodno pravo.